

**BOLTABAEV BAKHTIYOR
SABIRJONOVICH**

bboltabayev@gmail.com

NAMANGAN STATE
UNIVERSITY
THE DEPARTMENT OF
ARCHIVAL STUDIES IS A
SENIOR TEACHER

**ELECTORAL SYSTEM IN LOCAL AND SELF-GOVERNMENTAL
BODIES OF TURKESTAN**

**ИЗБИРАТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА В МЕСТНЫХ И
САМОУПРАВЛЯЕМЫХ ОРГАНАХ ТУРКЕСТАНА**

**ТУРКИСТОН ЎЛКАСИДАГИ МАҲАЛЛИЙ ВА ЎЗИНИ ЎЗИ
БОШҚАРИШ ОРГАНЛАРИДА САЙЛОВ ТИЗИМИ**

Annotation: In this article, the order of formation of local population and self-government bodies after the colonization of Turkestan by the Russian Empire, their electoral system, the regulations on the management of Turkestan, a set of laws the issue of introduction is expressed. In addition, the rules of the election, the formation of the voter list, the responsibilities of the elected after the election, the injustice of the election.

Key words: Electoral system, system and projects, elections of aksakals, parliamentary elections, governing bodies. electoral system in villages.

Аннотация: В статье изложен порядок формирования местного населения и органов самоуправления после колонизации Туркестана в Российской империи, их избирательная система, положение об управлении Туркестана, свод законов, вопрос о введении. Кроме того, правила выборов, формирование списка избирателей, обязанности избранных после выборов, несправедливость выборов.

Ключевые слова: избирательная система, система и проекты, выборы аксакалов, парламентские выборы, органы управления. Избирательная система в селах.

Аннотация: Ушбу мақолада Россия империяси томонидан Туркистон ўлкасини мустамлакага айлантирилгандан сўнг маҳаллий аҳоли ва ўз ўзини бошқариш органларини тузиш тартиби, улардаги сайлов тизими, Туркистон ўлкасини бошқариш тўғрисидаги низом, қонунлар тўпламини жорий этиш масаласи ифодаланган. Бундан ташқари сайловларни ўтказиш қонун қоидалари, сайловчилар рўйхатини шакллантириш, сайланган шахсларни сайловдан сўнг унинг олдида қўйилган вазифалари, сайловлардаги адолатсизликлар ўз ифодасини топган.

Калит сўзлар: сайлов тизими, низом ва лойихалар, оксоқоллик сайлови, депутатлик сайловлари, қуйи бошқарув органлари. қишлоқлардаги сайлов тизими.

- Кириш (Introduction).

Россия империяси босиб олинган хуудларда ўз ҳукмронлигини ўрнатиш ва бошқариш учун мустамлакачиларнинг манфаатларини ҳимоя қиладиган мустаҳкам бошқарув тартибларини жорий этиш учун барча чора-тадбирларни кўрдилар. Тадқиқотчиларнинг эътирофи этишларича, Туркистон маъмурияти империянинг бошқа ўлкалари бошқарувидан ўзининг кескин ҳарбийлашгани билан алоҳида ажралиб туради. Россия ҳукуматининг Туркистон ўлкаси учун 1865–1916 йиллар оралиғида ишлаб чиққан ҳамда амалга татбиқ этилган ўнта қонун лойиҳалари (1865, 1867, 1871, 1873, 1882, 1884, 1886, 1908, 1912, 1916 йиллар) да ва уларнинг моддаларига адлия, молия, ҳарбий, ички ишлар ва бошқа вазирликлар киритган ўзгаришларда ана шу ҳолат ўз аксини топган.

- Таҳлил ва натижалар (Analysis and results).

1867 йилги “Низом” лойиҳасида Туркистон ўлкасининг Россия ҳарбий вазирлиги таркибида бўлиши, ўлка ҳарбий ҳокимият орқали бошқарилиши, генерал-губернатор ўлкада жойлашган кўшинга кўмондонлик қилиши, бошқарувнинг қуйи бўғинига ерлик аҳоли вакиллари сайлов орқали сайланиши, ўлка бошқарувини Россия империясидаги мавжуд бошқарув тизимига яқинлаштириб, кейинчалик ўлкани империянинг ажралмас бир қисмига айлантириш керак эди [1.Эшов Б. Ўзбек давлатчилиги ва бошқаруви тарихи Т. : 2012 Б 373].

Ўлкани идора этиш низомига кўра энг қуйи бўғинга ерлик аҳоли вакиллари сайлов орқали сайланиши керак бўлган. Қишлоқ оқсоқоллари 3 йил муддатга сайланади. Мазкур сайловда уй бекалари, бевалар ва ҳамма иштирок этиши керак. Сайлов тартибларига кўра сайлов участкасига 20 ёшдан кичик бўлганлар киритилмайди. Оқсоқоллика номзод эса 25 ёшдан кам бўлмаслиги лозим ҳисобланади. Оқсоқолликка номзодлар 100 лик 10 лик қишлоқ (мирзолари) котиблари ва черков соқчиларидан олинади. Қишлоқ оқсоқоли йилига 50 рублдан – 300 рублгача маош олган. Номзоди кўйилганлар то сайлангунга қадар бепул хизмат қилганлар. Қишлоқ (мирзолари) котиблари 150 рублдан – 500 рублгача маош олганлар. Ўша вақтда кам сонли қариялардан озроқ киши номзодини кўйиб, рўйхатдан ўтган. Мажлис иштирокчиларидан ярмидан кўпи номзодни ёқлаб овоз берадиган бўлса, у ҳақиқатдан ҳам сайланган ҳисобланади. Барча ишлар овоз бериш йўли билан амалга оширилган [2.ЎзР.МДА 1 фонд. 27-рўйхат 174 иш. 13 в].

Ўлканинг барча хуудларини идора этиш низом ва қонун қоидалар асосида амалга оширилди. Туркистон ўлкасини бошқариш тўғрисидаги Низомнинг 68 моддасига асосан 1886 йил 12 июндан бошлаб Янги Марғилонда хўжалик ва ободонлаштириш ишларини йўлга қўйиш белгиланган. Маркур буйруқ асосида ушбу ишни бажариш 1887 йил 1 январдан Марғилон уезди бошлиғи зиммасига юклатилди ва шу йили депутатлар ва шаҳар аҳолиси иштирокида Янги Марғилонда сайлов ўтказилган [3. ЎзР.МДА 19 фонд. 1-рўйхат 23659 иш. 15 в].

1888- йилнинг 26 октябрида Марғилон уезди бошлиғи хўжалик бошқарувчиси сифатида эълон қилинди, шу йилнинг 21 ноябрь куни Фарғона вилоят бошқармасида депутатлик сайловларини ўтказишда хўжалик иши бошқарувчисининг иштироки зарур бўлиши таъкидланди.

Сайловчилар рўйхати шакллантириш ва сайлов кунини ўтказиш қуйидаги тартибда амалга оширилган

1) Шаҳарда яшовчилар сайловга эълон берилган кундан бошлаб 2 ҳафта мобайнида рўйхатдаги мавжуд камчиликлар юзасидан ўз эътирозларини билдиришлари мумкин.

2) Шаҳарлик депутатлар бошқа депутатларга ўз овозларини беришлари мумкин, агар у рус фуқороси бўлса:

А) 25 ёшдан кам бўлмаган тақдирда Б) шаҳарда у ўз кўчмас мулкига эга бўлса ва шаҳар учун тўланадиган солиқлар гувоҳномаси бўлган тақдирда. В) савдо саноат, кичик савдо сотиқ, 1-чи даражали ишлаб чиқариш муассасалари бўлган тақдирда рухсат берилган.

Сайловда овоз бериш жараёнида қуйидаги шахслар ўз имтиёзларидан фойдаланиш ҳуқуқига эга эмас. Вилоят бошқармаси аъзолигида фаолият олиб бораётган шахслар, маҳаллий полиция амалдорлари:

Овоз бериш ҳуқуқига қуйидагилар эга эмас эди:

А) шаҳар судининг 169–177 моддалари билан судланган шахслар, яъни қилмиши учун суд томонидан жазоланган ва ҳақ-ҳуқуқлари чегараланганлар. Б) Хизмат вазифасидан бўшатирилганлар В) Жиноий ишлари учун терговда бўлган шахслар Г) Солиқлардан ва бошқа турдаги қарздорлиги бўлган шахслар Д) Маънавий қиёфасини йўқотганлар овоз бериш ҳуқуқига эга эмаслар. Номзодлар рўйхатидан кўришимиз мумкинки маҳаллий аҳолидан номзодини қўйганлар сони 41 та қолган 73 нафари бошқа миллат вакиллари ҳисобланади. [4.ЎзР.МДА 19 фонд. 1-рўйхат 23659 иш. 133 в].

Россия империяси Ўрта Осиёнинг босиб олинган ҳудудларида ўз ҳукмронлигини сақлаб қолиш ва уни мустаҳкамлашни биринчи даражали вазифа ҳисоблангани учун ҳам бошқарув соҳасида дастлаб катта ўзгаришларни амалга оширмаган. Юқори органлар назоратида бўлган қуйи бошқарув органлари, солиқ тизими сақлаб қолинган. Қуйи бошқарувнинг дастлаб сақланиб қолинишига асосий сабаб маҳаллий аҳолининг ички ҳаётига дастлабки даврда кескин аралаштириш ва аҳолининг турмуш тарзига катта ўзгаришлар киритиш салбий оқибатларни келтириб чиқариши мумкин эди. [5. Тиллабоев С. XIX аср охири XX аср бошларида Туркистон ўлкасининг маъмурий ҳудудий бошқарув тизими ва унда маҳаллий аҳоли вакилларининг иштироки (Фарғона вилояти мисолида) Тарих фан.ном. дисс. – Тошкент, 2006].

Мазкур ҳолатда қуйи бошқарув органларига маҳаллий аҳоли вакиллари билан сайлаганлар. Масалан, Сирдарё вилояти ҳарбий губернатори 1878 йил 25 августда ариқ оқсоқоли лавозимида фаолият олиб борган Бердибаевга 3-даражали олий мартабали мукофот ёрлиғи берилди. Берилган топшириқларни ариқ оқсоқоли 4 йил ичида ўз вақтида, сидқидилдан ва тўлиқ бажарган, бундан ташқари фаолияти давомида судланмаган. Мақтубда ёзилишича ҳарбий губернатор менга мурожаат қилдики шаҳар ҳудудларини қисқартирмасликни 3-даражали ариқ оқсоқолига Тошкент шаҳридаги Мулла Мухсин Юсуф Карим Бердибаевга 4 йил муддат ичида яхши ишлагани виждонли ва ишларни ғайрат билан бажаргани учун масъулиятли, ҳақиқий лавозимига содиқ деб топилди. Олий мартабали олий даражадаги мукофот ёрлиғини ҳурматли Мулла Мухсин Юсуф Карим Бердибаевга тақдим этиш камтарона меҳнатларини юксак даражада белгиланди [6.ЎзР.МДА 1 фонд. 1-рўйхат 469 иш. 1 в].

Фикримизнинг далили сифатида рус ҳарбийларининг қуйи ёрдамчи вазифасига маҳаллий аҳолидан сайланган. Бизнинг изланишларимиздан келиб чиқиб ўтган жумада содир этилган ўғрилиқ ва бошқа безориликларни бартараф этиш учун Тошкент шаҳри аҳолисидан комиссия аъзолари тузилди, мазкур комиссия аъзолиги таркибига халқни умидидаги инсонни кўрсатиш,

қайсики бизнинг фикримиз билан қизиқадиган инсонларни бу масъулиятли лавозимни эгаллашини таъминланди, биз уларга ҳурмат билан миннатдорчилик билдирдик.

Унинг буйруғига кўра, бирор нарса ҳақида хабар бериш имконияти бор, умумий маслаҳат қилиб биз бир якуний қарорга келдик ва кўрбоши Нодир Магомед Исмоил Ҳоджаевни тайинладик ва унга 4 та отлик элликбоши, ҳар бир отлик қисм Тошкент шаҳрига, 8 отлик аскарлар эса 10 ликларга ва 68 та одам 5 миршабларга текширувчи этиб тайинланган. Бу одамлар Тошкент шаҳрида доимий тунги кўриқлаш ишларини олиб борганлар, улар ҳаммани назоратга олишлари керак бўлган, шаҳарда бирор воқеа содир бўлса у иш юзасидан суриштирув ишлари ўтказилган, кўчаларни кўриқчилар билан тўсиб қўйишган, ким бўлишидан қатъий назар ёлғон ахборот берганлиги учун қоидаларга кўра қозиларга суд қилиш учун топширилган ва уларни ишлари шариат асосида кўриб чиқилган.

- Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendations).

Кўрбоши бундай турдаги тайинланган вазиятдан келиб чиқиб 1200 рубль миқдорида бир йилга, ҳар бир аскар элликбошига йилига 300 рублдан, 8 отликларнинг аскарлари 10 ликларига эса 180 рублдан, 68 та миршабларга 120 рублдан ҳар бирига йилига тўлаб берилган. Қонун асосида тайинланган отликларни ва миршабларни кўрбоши тақдим этган [7. ЎзР.МДА 1 фонд. 1-рўйхат 2396 иш. 1 в].

Ўша даврдаги 4 та шаҳарни ривожлантиришга оқсоқолларга ҳар бирига 15 тадан аскарлар берилган, умумий 60 та аскарлар мавжуд бўлган, улар ҳар ойда 15 рублдан ҳақ олганлар. Ўша вақтда давлатга хизмат қилган вақтларида бирорта бир маҳаллий аҳоли вакиллари хизмат вазифасини такомиллаштириш учун ариза билан мурожаат қилмаганлар, шунинг учун биз такомиллаштиришимиз керак, шунинг учун биз буни оқсоқолларни ихтиёрида 40 талик аскарларни ўрнига 5 талик йигитлар қолдирилди, охири олинган шикоятларга асосан зарарни тўлдириш учун 60 та миршаб бўлиши шарт эмас, янги тайинланган кўрбоши бизга хабар бердики (барча камчиликларни тўлдириш учун Тошкент шаҳрида одамларнинг сонидан келиб чиқиб тунги навабатчиликни бўлиб қўйиш орқали тўлдирилган). [8.ЎзР.МДА 1 фонд. 1-рўйхат 2396 иш. 1 в].

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (References)

1. Эшов Б. Ўзбек давлатчилиги ва бошқаруви тарихи Т. : 2012 Б 373].
2. ЎзР МДА 1 фонд. 27-рўйхат 174 иш. 13 в].
3. ЎзР МДА 19 фонд. 1-рўйхат 23659 иш. 15 в].
4. ЎзР МДА 19 фонд. 1-рўйхат 23659 иш. 133 в].
5. Тиллабоев С. XIX аср охири XX аср бошларида Туркистон ўлкасининг мамурий ҳудудий бошқарув тизими ва унда маҳаллий аҳоли вакиллари иштироки . (Фарғона вилояти мисолида) Тарих фан.ном. дисс. – Тошкент., 2006;
6. ЎзР МДА 1 фонд. 1-рўйхат 469 иш. 1 в.
7. ЎзР МДА 1 фонд. 1-рўйхат 2396 иш. 1 в.
8. ЎзР МДА 1 фонд. 1-рўйхат 2396 иш. 2 в].